

45. Грушевский М. Очерк истории украинского народа / М. Грушевский. – СПб.: Типография товарищества «Общественная Польза», 1906. – 512 с. – С. 63.
46. Археология Украинской ССР / [Артеменко И. И. (гл. ред.) и др.]. – К.: Наук. думка, 1986. – Т. III. – С. 408.
47. Там само. – С. 415.
48. Там само. – С. 417.
49. Толочко О. П. Київська Русь / О. П. Толочко, П.П.Толочко // Україна крізь віки. – К.: Видавничий Дім «Альтернативи», 1998. – Т. 4. – С. 57.
50. Моця О. П. Київська Русь і країни Європи: характерні риси східнослов'янської державності, рівні міжнародних відносин та напрями контактів / О. П. Моця // Український історичний журнал. – 2007. – № 1. – С. 12.
51. Мавродин В. В. Очерки истории Левобережной Украины (с древнейших времен до второй половины XIV века. / В. В. Мавродин – СПб: Наука, 2002. – С. 122.
52. Котляр М. З історії боярського землеволодіння на Русі XII–XIII ст. / Микола Котляр // Україна в Центрально-Східній Європі, 2013. – № 13. – С. 106.
53. Там само. – С. 96.
54. Ипатьевская летопись. – Стб. 22.
55. Там само. – Стб. 46.
56. Там само. – Стб. 48.
57. Котляр М. Ф. Княжа служба в Київській Русі / Микола Котляр. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2009. – 251 с. – С. 92.
58. Жуковський А. Нариси історії України / А. Жуковський, О. Субтельний – Львів: НТШ у Львові, 1992. – С. 23.

Надійшла до редакції 10.11.2014 р.

ББК 63.3 (4Укр) 45

ЕТНОКОНФЕСІЙНА САМОСВІДОМІСТЬ МЕШКАНЦІВ УКРАЇНСЬКИХ МІСТ КІНЦЯ XVI – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.

В. В. Гініч

АНОТАЦІЯ

Порушені проблеми міжетнічних відносин у міщанському середовищі українських теренів епохи раннього модерну. Досліджується ставлення різних народностей, що мешкали на українських теренах, до «руських» земель як до власної батьківщини. Констатується наявність ксенофобії та релігійного неприйняття в українських містах. Етнічна ворожнеча посилювалася економічною конкуренцією та намірами представників різних громад отримати королівські привілеї. Таке протистояння нерідко виливалося в судові тяганини та погроми.

Ключові слова: нація, народ, конфесія, міжетнічні відносини, міста, толерантність.

Історія Української держави є історією багатьох народів, котрі її населяли. Серед істориків вже давно чути закиди в недостатній увазі до минулого етнічних меншин, що

мешкали на території України. Найбільша концентрація полікультурності в ранньомодерний час спостерігалася в містах. Історія українських міст раннього нового часу – це історія багатьох культур і національностей.

Історіографія вивчення окремих етнічних груп на теренах України доволі розлога. Видатний вчений-громадivecь М. Драгоманов зазначав, що «...велика доля попівства й частина міщанства, приладжуючись до чужого начальства, поверталась у нас в людей зовсім чужих мужикам нашим, в поляків, а далі, коли подніпряньська Україна з половини XVII ст. перейшла по волі й неволі під Московське царство – в московитів. Міста ж наші за поміччю чужого начальства населялись більше жидами» [1]. На його думку, це призвело до того, що «...наші українці zostалися майже тільки селяни й городяни-чорнороби». Більшість українських вчених XIX ст. розглядало міста та міщанство як «чужорідний елемент» на тлі українського селянства, як союзників шляхти у боротьбі з козацтвом. Таким чином, під впливом ідей народництва дослідження ментального типу соціальних верств українського народу репрезентовані переважно селяно- та козакознавчими студіями [2]. В цілому, дослідження способу життя, системи світоглядних уявлень та специфіки світосприймання українського народу починаються з XIX ст. У радянській Україні проблеми соціально-психологічної самобутності окремих прошарків населення, як і ментальності в цілому, практично не вивчалися. Наукові студії з окресленої проблематики представлені роботами вчених діаспори. Сучасна українська етнологія починає звертатися до проблем ментальності окремих верств населення, у тому числі в історичному вимірі. Етнічний склад ранньомодерного Львова розглянуто у монографії М. Капралія, який запровадив у науковий обіг термін «націотопографія», під яким вчений розуміє елемент соціотопографічного методу, що дозволяє накласти національну структуру, на просторовий розвиток міста [3]. Проте праця, які б синтезували знання націй одне про одну та досліджували б міжетнічні відносини на рівні світосприйняття, досі написано обмаль.

Метою даної статті є дослідження міжетнічних зв'язків в урбаністичному середовищі на рівні світосприйняття, з'ясування ставлення представників різних народів до українських теренів, визначення особливостей вживання термінів «народ» і «нація» у річпосполитському дискурсі XVI–XVII ст.

Основний комплекс джерел для дослідження світогляду ранньомодерного міщанства складають наративи – переважно публіцистика, мемуари, епістолярія та творчі наукові матеріали. Основний масив джерельних матеріалів з проблеми етно-конфесійної самосвідомості мешканців українських міст раннього Нового часу на даний час опубліковані. Однак прогрес у вивченні подій того часу багато в чому залежить не тільки від пошуку нових, але й від переосмислення вже відомих джерел на базі нових методологічних підходів.

На письмі для позначення національності в XVI–XVII ст. використовувалися терміни «gens» та «natio». Якщо під «gens» малися на увазі спільність мови, зовнішності, звичаїв і вірувань, то «natio» могло значити політичну націю (шляхта Речі Посполитої), університетську націю (студенти-піддані того чи іншого монарха), міська нація (законодавчо відокремлені від решти й мали конфесійну відзнаку). Тобто «natio» мав юридичні межі, а її представники – спільний для всіх статус, який відрізняв їх від представників інших «nationes». У той час як «gens» мало етнографічний відтінок. У «gens» людина народжувалася, в той час як в «natio» передбачається можливість вибору – соціальної та географічної мобільності [4].

В українських містах ранньомодерного часу найчисленнішими були католицька, русинська, вірменська та юдейська громади. В середньовічних актових матеріалах багатьох міст згадуються також сарацини, а в деяких містах литовського князівства у досліджуваний час існували татарські громади, також з часів Галицько-Волинського

князівств у західноукраїнських містах з'влялися німецькі колонії. Основним критерієм, за яким городянина відносили до тієї чи іншої «natio», була конфесійна приналежність, що становила визначний фактор ідентифікації. Католицька нація первісно складалася з німців-«gens», до яких згодом залучилися поляки. До «русинів» також відносилися представники інших «gens» – православні греки та «волохи»-молдовани. Змінюючи віровизнання, міщанин автоматично переходив під юрисдикцію відповідної «natio». В західноукраїнських землях лише міщани-католики вважалися повноправними «громадянами» міста (Christiani cives) представники інших конфесій були тільки мешканцями (inhabitantes, incolis) [5]. Міська нація та релігійна громада майже завжди виступають як синоніми. Як, наприклад, в описі Львова Яна Алембека: «У Львові мешкає, головним чином, чотири нації, чотири сповідуються віри» [6].

З самого початку свого існування міста заселялися за національною ознакою. Так було, наприклад, у Луцьку де представники кожної нації, що мешкали у місті (євреї, вірмени, караїми, католики, православні) селилися компактними групами. У самому місті («на острові») мешкали лише християни, оскільки іновірці не могли селитися разом з християнами. Вірмени мешкали на вулиці Вірменській, а євреям і караїмам було відведено місце у приміських селах і передмістях [7]. У Львові, за хронікою Б. Зіморовича, спостерігаємо ідентичну картину коли князь Лев Данилович розділив місто, відвівши кожній етнічній групі певну ділянку: «Аби безладно не осідала така вельми змішана громада, розподілив її був сам князь, згідно з громадським звичаєм, по народах, які склали населення міста, на чотири ділянки, тобто : для русинів, (надано) сторону вигіднішу зі сходу, для євреїв і подібних до них правовірних сарацинів з полудня, для вірмен і татар, що звикли до спільного товариства, визначено (ділянку) з півночі, а для себе і свого двору обрав Лев частину західну» [8]. Щоправда, з другої половини XVI ст. середньовічний принцип «закритості» громад все частіше порушується. У Кам'янці-Подільському король Сигізмунд Август своєю грамотою від 1555 р. узаконив права русинів і вірмен мати садиби у кварталах поляків-католиків [9]. Випадки придбання нерухомості не у «своєму» кварталі спостерігалися також в інших містах.

Автохтонним населенням українських міст беззаперечно вважалися православні «русини». У проекті промови до короля, складеної для послів львівського братства на сейм 1609 р. («Лямент») братчики Галичину називають «прироженою землі своєї рускої», а Львів вважають «руським» містом [10]. Міщани «поляки» підкреслювали слов'янське походження українців і тим самим наголошували на етнічній близькості обох народів. Ще з часів середньовіччя в хроніках і літописах існувала легенда про трьох братів Чеха, Леха та Руса, від яких, буцімто, походять чеський, польський та український (білоруський, російський) народи: «Тільки скажу, що від прадідів Русь свою назву виводить, / Русів нащадки усі всюди признали її» [11]. Щодо походження назви «Рус / Росія» Зіморович, слідом за М. Бельським і М. Стрийковським, пов'язував їх зі словом «розсіяний», підкреслюючи цим слов'янське, а не іншомовне походження. Далі Зіморович твердить, що слово «розсіяний» є перекладом грецької σπειρω \ «сіяти» і пов'язане з біблійною легендою про будівництво Вавилонської вежі, змішання мов і розсіяння народів [12]. Як і походження слов'ян, так і богів, яким поклонялися стародавні русини, він пов'язує з сарматами.

Незважаючи на те, що міщани-поляки визнавали спільне походження з «русинами» та мовну спорідненість відносили між обома громадами не можна назвати безпроблемними. В авангарді протиріч стояли міжконфесійні конфлікти, які значною мірою посилювалися з прийняттям Берестейської церковної унії. Письменники-поляки закидали русинам, що вони тримаються хибних вірувань своїх предків.

Русини, своєю чергою, усіх католиків залучали до кола поляків, навіть якщо їх батьки були православними. Коли у Федора Верещинського народився син (батько Йосифа Верещинського), його вихрестив католицький ксьондз, чому дуже опиралися православні родичі новонародженого. Родичам вдалося так налаштувати батька проти сина, що той постійно жалівся на католицького священнослужителя, що він з сина зробив «бісова ляха» [13]. Уніати також з «русинів» перетворилися на «ляхів». Автор Київського літопису першої чверті XVII ст. про прибуття до Києва ставленика унійного митрополита Рогози пише: «прислав тут до Києва урядника свого іменем Ян Хрушинский, щирый лях, чого ніколи не бувало» [14].

Звісно, що релігійні суперечки були не єдиним джерелом напруги. В західноукраїнських містах міщани-католики здобули панівне становище в магістратах. Так би мовити, прикриваючись середньовічною тезою, що повноправними городянами можуть бути лише християни, тобто католики, поляки утруднювали доступ до міських привілеїв решти населення – не-католиків. Тим самим вони позбувалися економічних конкурентів або намагалися зберегти хоч якісь переваги.

Конфесійні аспекти відігравали головну роль для самоідентифікації людини кінця XVI – XVII ст., релігія була виразником причетності індивіда до тієї чи іншої групи. Але не все зводилося до розмежування по лінії католик-православний. Як приклад можемо навести виклад Станіслава Оріховського власного походження «Gente Ruthenus nation Polonus». Або поляки/католики Фабіан Клонович, брати Бартоломій і Шимон Зіморовичі, які створили найкращі оди «руській» землі епохи бароко. У протестації львівських братчиків 1608 р. поляків хоч і називають прибульцями, все ж не відмовляють їм у праві мешкати на «руських» землях. Київський міщанин Божко Балака «своїми» називає польсько-шляхетські (тобто католицькі) війська і за ворогів вважає вояків Московської держави (тобто православних). Як бачимо, проблема народної свідомості не зводилася винятково до конфесійних відмінностей.

Ще за часів галицько-волинських князів у західноукраїнських містах з'явилися німецькі колоністи. Після приєднання українських земель до Польського королівства тут фігурують і польські переселенці. Оскільки німці й поляки були католиками, вони утворили спільну «націю», в якій німці згодом були асимільовані поляками. В історичній пам'яті польської громади побутував доволі позитивний образ «німця»: «бо ж вони більш стримані й уважніші від поляків щодо управління і збереження краю і живуть вигідніше; так що і тепер легко побачити тим, хто подорожує по селах і містечках, де живуть вони, а де поляки, і бачимо, що мури занепадають у деяких містечках, ними збудованих, як свідчать самі назви, коли живуть і урядують поляки» [15]. Зіморович, котрий користувався з Кромера при написанні власної хроніки Львова, у своїх судженнях стосовно німців наголошував на тому факті, що «поляк» Кромер (хоча його предки були німцям) хвалить ворогів німців (ймовірно, пам'ятаючи протистояння з тевтонцями): «Але цноти і у противників гідні похвали,» – пояснює Зіморович таке ставлення Кромера. В історії Львова для німців автор хроніки відводить чи не найпрестижніше місце, адже «що тільки Львів до нинішніх часів посідає святого чи найкращого, усе це перейняв від найперших німців» [16].

Ставлення до євреїв ще з часів середньовіччя було вкрай негативним. Серед низки джерел міщанського походження ми не знайдемо жодного, де б євреї зображувалося позитивно. Серед складників антиєврейських почуттів С. Плохій виділяє два основних: соціальний (орендарство) і релігійний (їудаїзм) [17]. Лихварство євреїв робили багатьох міщан залежними від них і викликало озлобленість: «Що ж поробляє, спитаєш, єврей у славетному місті [Львові]? / Що виробляє той вовк серед отари овець? / Славні міста у заставу дає, позичає всім гроші, / З них же проценти дере, сіє

уюди нужду» [18]. Так охарактеризував це суспільне явище сучасник тих подій С. Кленович.

Не слід забувати про надзвичайну «закритість» єврейської спільноти від решти суспільства Речі Посполитої. Євреї мали власний суд і звернення членів громади до державних судових органів жорстоко каралося. Заборонялися змішані шлюби між іудеями та християнами. Єврейський рабин Натан Ганновер, уродженець міста Заслав (Ізяслав, Хмельницька обл.), з гордістю розповідає про випадки самогубств дівчат, яких християни присилювали до шлюбу під час Хмельниччини.

Етно-соціальні протиріччя нерідко виливалися в силове протистояння. У 1664 р. у Львові відбулися два найбільші в історії міста єврейські погроми, в результаті яких загинуло 129 євреїв. Єврейські старші подали позов до суду проти магістрату. Чи не найбільше претензій було до бурми́стра Зіморовича. Йому інкримінували пасивність у ході подій [19]. Очевидно, пам'ять про ці звинувачення водила пером львівського хроніста під час написання «Потрійного Львова», де він наділяв єврейський народ рясними образливими епітетами: «Єврейські п'явиці, які звикли жирити бідністю сусідів, непрошеними до повних руських комор проникли під вивіскою купецтва подібно до щурячих зграй. Продавали лахміття, міняли гроші, продавали гарних хлопчиків азіатам для сексуальних розваг» [20]. Серед основних «звинувачень» у бік єврейства лунали: крадіжка християнських хлопчиків, викрадання християнських дітей для кривавих релігійних обрядів, продаж християн татарам у рабство, крадіжки в християнських храмах тощо. Як бачимо, постійним приводом для неприязного ставлення до євреїв була релігійна нетерпимість, що посилювалася через культурну закритість єврейського кагалу, взаємну необізнаність щодо релігійних і культурних звичаїв християнських та єврейської громад. Для богослужінь і спілкування між собою євреї використовували власну мову, яку, звичайно, решта міщан не розуміла та яким вона здавалася звичайним шумом: «Їх синагога реве голосами разюче дзвінками, / Все там змішалось у ній: галас, молитва і крик» [21].

Соціальні протиріччя, підживлені етнічними та релігійними відмінностями, обернулися справжньою катастрофою під час Хмельниччини. В назві єврейської хроніки Натана Ганновера, який мешкав у місті Заслав напередодні Національно-визвольної війни, «Пучина бездонна» зашифрована релігійна причина повстання українців: івритське «Ієвен» («пучина») ще можна перекласти як «Греція». У такий спосіб автор нагадував читачеві про грецькі корені віри українців [22]. Причини війни Ганновер не зводив лише до релігійної конфронтації, бачив він і соціальне підґрунтя міщансько-селянського виступу: «Вищезгаданий король [Сигізмунд III Ваза] став возвеличувати магнатів й панів польської віри й принижувати магнатів й панів грецької віри, так що майже всі православні магнати й пани зрадили своїй вірі й перейшли в панську, а православний люд став все більше убожіти, зробився зневажуваним й низьким та перетворився у кріпосних та слуг поляків і навіть – особливо скажемо – у євреїв» [23].

Не тільки українські та польські міщани були просякнуті «руським» патріотизмом. Єврейський вчений Натан Ганновер у власній хроніці особливі почуття висловлював до Яреми Вишневецького й майже цілковито ігнорував інших політичних і військових діячів з теренів корони та князівства. В цьому С. Боровий, дослідник єврейських хронік середини XVII ст., схильний був вбачати «український патріотизм» Ганновера [24]. Детально описуючи єврейські трагедії в Тульчині та Немирові, в розповіді про Гомель Ганновер обмежився коротким зауваженням: «в святій громаді Гомеля були вбиті незліченні тисячі євреїв за святість імені». А ось у хроніці Саббатая Гакогена з найбільшими подробицями оповідається саме трагедія в Гомелі, адже на відміну від Ганновера, Гакоген походив саме з білоруських теренів. Рабин Мейєра з

Щебжешина (пол. *Szczebrzeszyn*, Люблінське воєводство) у власній хроніці «Тяготи часів» звертається до читача: «Слухайте повість про те, що трапилося на моїй батьківщині» [25]. Вочевидь тут ми стикаємося з проявами «місцевого патріотизму» хроністів-юдеїв, які сприймали українські землі як Батьківщину.

Вірменські колонії існували в багатьох містах України. Найбільшими були громади Львова, Луцька, Володимира, Кам'янець-Подільського. В описі міста Львова Іоганна Алембека та у львівській хроніці Бартоломія Зіморовича оповідається, що перші вірмени були запрошені галицько-волинськими князями у якості воїнів. Також обидва автори підкреслюють азійське походження цього народу. В історичній пам'яті львівських вірмен ця інформація також була досить поширеною. У судовому процесі з католицькою громадою у 1578 р. вірмени наголошували, що вони були співзасновниками міста, отже не повинні трактуватися чужинцями, але співгромадянами [26].

Українські вірмени спілкувалися татарською (тюркською) мовою. «Львівські вірмени, – писав С. Лехаці, – не знають вірменської мови, але розмовляють польською та кипчацькою, тобто татарською мовою» [27]. Цією мовою, але вірменськими літерами (так звана вірмено-кипчацька мова), написано більшість актів вірменських судів Львова та Кам'янець-Подільського XVI–XVII ст. Належність вірмен до кола християнських родин дещо пом'якшувало ставлення решти слов'янського населення міст до цієї нації. Будучи християнами, вірмени не були католиками, тому з погляду польських міщан вони були, як і русини, «схизматиками». Через це натрапляємо на ситуації, коли русини та вірмени у творах католиків виступають у парі. У хроніці Зіморовича під 1363 р. зазначено, що для вірмен і русинів їхні головні храми будував один архітектор. Під 1437 р. він знову подає інформацію про спільне будівництво у русинів і вірмен: «Року 1437 вірмени та русини, того самого запросивши архітектора, почали будувати дві церкви однакові, однакового розміру та кшталту...» [28]. Мова йде про храм Богородиці у вірмен та церкву Святого Юра в українців. Після унії вірмен з католиками 1630 р. стараннями М. Торосовича на багатьох вірмен фактор іншokonфесійності не поширювався.

Якщо у таких великих містах, як Львів чи Кам'янець-Подільський вірменська громада мешкала компактною групою в межах певного району міста та юридично була відокремлена від решти поспільства, то в інших містах вірмени були розпорошені невеличкими групами чи окремими родинами. Так, наприклад, за магдебурзьким привілеєм Сигізмунда I для Києва усі міщани християнського віросповідання, незалежно від їхньої конфесійної належності, отримували рівні права й утворювали єдину громаду зі спільним самоврядуванням [29]. Належність вірмен до християнства було тим фактором, який полегшував асиміляційні процеси. Київські (і не тільки) вірмени не мали окремого суду, що зменшувало згуртованість вірменської громади й також прискорювало асиміляцію.

По відношенню до переселенців з «Дикого поля» в міському середовищі найчастіше вживалися терміни сарацини, скіфи, гети, татари, інколи агаряни. Під цими назвами часто можна знайти представників різних етносів. Адже відомо, що на теренах України, окрім кримських татар, у різні часи мешкали нащадки половців (кумани, кипчаки) та ногайців, караїми тощо. Як і вірмени, ці мешканці степу оселилися на князівських землях у якості військовослужбовців. Значна частина їх згодом асимілювала. У XVI–XVII ст. «татарські» громади збереглися лише у деяких містах (Острог, Вільно), від решти збереглися лише згадки у вигляді назв міських дільниць (Татарське передмістя у Львові). Оскільки до «татар» приписували представників різних етнічних і конфесійних груп, вони не спромоглися утворити юридичних автономних громад.

Через релігійні переслідування на зламі XVI–XVII ст. розпочинається значна еміграція шотландців до Речі Посполитої. Відомі випадки прийняття до міського права шотландців у таких містах як Люблін, Львів, Броди, Замостя тощо. Найчастіше вони

займалися торгівлею та тримали крамниці по містах. Оскільки шотландці були протестантами й оселялися компактними групами разом з родинами, їхня асиміляція відбувалася відносно повільно. Відомі випадки, коли шотландці входили до кола міських патрицій та обіймали високі посади у міському магістраті. За допомогою родинних зв'язків шотландці підтримували міцні ділові зв'язки та утворювали своєрідне купецьке товариство, що поширювало свою діяльність на всю тогочасну Польську державу. Відповідно підприємливі «шкоти» становили неабияку конкуренцію для решти міщан за що удостоїлися принизливого прізвиська «волоцюги» [30].

На околицях містечок і міст, де існували умови для торгівлі та циганських промислів (ворожіння, ковальство, римарство, плетіння кошків тощо) отаборювалися представники цієї етнічної групи. Ще з часів середньовіччя в Європі існували суворі закони по відношенні до циган. Перші звістки про циган на теренах України відносяться до XVI ст. У Великому князівстві Литовському центрами циганської культури були міста Мір, Смаргонь, Ейшишкес [31]. Оскільки цигани вели кочовий спосіб життя, а в містах вони затримувалися на період зимової негоди, письмових свідчень про ромів у міських актах обмаль. Цигани були відомі як добрі коноводи, музики, знахарі, ворожки. Князі Радзівіли та Сапєги охотно запрошували ромів до власних театрів. Однак мандрівний спосіб життя, мовний бар'єр приводили до непорозумінь з місцевим населенням. Себастьян Кленович виводив циган від африканських вандалів. Появу циган у місті він асоціював з крадіжками, обманами та гаданнями. На сторінках його твору «Калитка Іуди», де Кленович зобразив злочинну сторону міст, цигани зображені у варварсько-вакханальних тонах: вони «кудлаті», жінки з непокоритою головою, чоловіки п'яні, а їхня «хіромантія» асоціюється автором з ведьминськими ворожіннями та язичництвом [32].

Чи відрізнялися міжетнічні відношення в міщанському та шляхетському суспільствах? Оскільки місцеві «іноземці» для шляхти майже не становили загрози, адже не були для них конкурентами, а подеколи й навпаки, були джерелом сталого прибутку чи військової помочі, в шляхетському середовищі панувало більш толерантне відношення до різних етнічних груп Речі Посполитої. Але про «толерантність» шляхти можна казати лише з погляду міщанських міжетнічних відносин. Адже траплялися й у «шляхетській» публіцистиці неприємні пасажі на адресу різних народів. І все ж шляхта позитивно оцінювала діяльність італійців у якості архітекторів, лікарів, купців, німців – купців і ремісників, вірмен – купців, товмачів, посланців до султана, шаха чи хана, татар – у якості воїнів, євреїв – як орендарів. Шляхта, хоча й ставилася зверхньо та ворожо до міщанства взагалі, але пов'язано це з конкуренцією у торгівлі в гданському напрямку та фінансовій залежності від заможного міщанства до якого вони були змушені звертатися по позику. Міщани-купці що торгували товарами з Італії, Молдови, Балкан, Московії тощо не становили загрози добробуту нобілів.

У той самий час міщани-католики були не настільки лояльними, оскільки функціональних ніш для «іноземців» було менше. Позитивно сприймалася торгівля вірмен зі Сходом, не обурювала діяльність татар у якості городників та візників. Схвально оцінювалася діяльність німців. Без особливого пієтету але з повагою як до автохтонного населення ставилися до русинів. Повсюдно існувала ворожість до шотландських торговців, які масово з'явилися в Речі Посполитій у XVII ст. У міщанському середовищі їх часто називали «шотландські волоцюги». Оскільки повноправним населенням вважалися католики, які всіляко намагалися закріпити панівне становище на юридичному рівні, в XVII–XVIII ст. спостерігається відтік міщан не-католиків з королівських міст до приватних. Власники цих міст були зацікавлені в отриманні максимального прибутку від податків з городян, тому створювали фактично рівні

умови для діяльності різних громад. Це, у свою чергу, сприяло занепаду королівських і процвітанню приватних міст [33].

В цілому можна констатувати наявність ксенофобії в українських містах в ранньомодерний період, відносини між представниками різних етносів були дуже напруженими. Не рідко доходило до бійок на міжетнічному ґрунті. Можна з впевненістю сказати, що міра етно-релігійної толерантності в міщанському та шляхетському середовищі була різною. Напружені відносини між міськими націями були зумовлені жорстокою конкуренцією в економічній сфері діяльності та боротьбою за пільги від королівського уряду.

Сучасний історик Я. Федорук рукопис казимирського міщанина Мартина Голінського називає «тенденційним» та «упередженим», що дослідникам слід обережно використовувати його записи як джерело [34]. Проте саме ця суб'єктивність авторів міщанського походження в українській історіографії є слабо вивченою галуззю знань. Тож проблеми суспільно-політичних поглядів та світогляду міщанства, які складають важливу частину історії міст, потребують подальшого дослідження.

РЕЗЮМЕ

Подняты проблемы межэтнических отношений в городской среде украинских территорий эпохи раннего нового времени. Рассмотрены проблемы восприятия этноконфессиональных групп друг друга. Изучается отношения разных народностей, которые проживали на украинских территориях, к «русской» земле как отечеству.

Конфессиональная (религиозная) принадлежность была основным критерием, по которому горожане идентифицировались с той или иной «Natio». С изменением веры горожанин автоматически изменял свою юридическую принадлежность, поскольку каждая община имела свой особый суд и законы. Таким образом, городская нация и религиозная община были синонимами в этот период.

В украинских городах раннемоде́рного периода значительными были католическая, русинская, армянская и иудейская общины. Также известно о существовании в отдельных городах сарацин / татар, шотландцев, немцев. Встречаются упоминания о ромах.

В целом, можно констатировать наличие ксенофобии и веронетерпимости в украинских городах. Этническая неприязнь усиливалась экономической конкуренцией и намерением представителями различных общин получить королевские привилегии с целью закрепления монополии в данном сегменте экономики. Данное противостояние часто выливалось в погромы и судебные разбирательства.

Ключевые слова: нация, народ, конфессия, межэтнические отношения, город, толерантность.

SUMMARY

History of Ukraine is a cluster of histories of various ethno-confessional groups which resided there for many centuries. Now more and more historians emphasized that the research area of the history of ethnic minorities is under-estimated in conventional version of Ukraine's history. The early modern cities of Ukraine were multiethnic and multicultural settlements. The paper analyzes uses of words «people» (*gens*) and «nation» (*natio*) in the writings of the early modern Polish-Lithuanian Commonwealth.

The Orthodox Ruthenians were seen as autochthonous residents of Ukrainian cities. The Greeks and Vlachs were affiliated with the «Ruthenian nation» since they were also parishioners of the Orthodox Church. Polish townspeople in their writings emphasized Slavonic origins of Ruthenians/Ukrainians thereby bringing attention to the common ethnic origins of the Poles and Ruthenians. In the cities of modern day Western Ukraine, as rule,

only Catholic townspeople were treated as *the citizens with full rights*, when non-Catholics were qualified only as *inhabitants*. «Catholic nation» initially consisted mostly of the ethnic German settlers. Later it also incorporated Poles.

Armenians as well as Ruthenians were seen by the Catholics as «schismatics». That is why in the writings of Catholic authors Armenians and Ruthenians for many times were described in the same categories. Perception of the Jews by the Catholic burghers was quite negative starting from the late Middle Ages. One could not find any writing within the burghers' literature with positive characteristic of the Jews. Social contradictions, enforced by ethnic and religious diversity and biases, provoked anti-Jewish persecution and violence which climaxed in the time of Khmielmitsky's uprising.

Thus one can witness xenophobia in the early modern Ukrainian cities, which sometimes provoked interethnic violence. My point is, that the tension between «urban nations» was mostly provoked by economic competition as well as by intentions of competing «nations» to get royal grants and thereby to establish a monopoly in a given segment of economy.

Key-words: nation, the people, confession, inter-ethnic relations, cities, tolerance.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ:

1. Драгоманов М. Вибране / Упоряд. Р. С. Міщук. – К.: Либідь, 1991. – С. 278.
2. Якиминська Л. До проблеми співвідношення соціального та етнічного в наукових студіях ментальності українців: історіографічний аналіз / Л. Якиминська // Українознавство. – 2010. – № 4. – С. 296–301.
3. Капраль М. Національні громади міста Львова XVI–XVIII ст. (соціально-правові взаємини) / М. Капраль. – Львів: Піраміда, 2003. – С. 298.
4. Осипян А. Л. Этно-конфессиональные меньшинства в Польском королевстве во второй половине XIV – первой половине XVII вв.: на примере «городских наций» Львова / А. Л. Осипян [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.hist.msu.ru/Labs/UkrBel/Osipian.doc.
5. Там само.
6. Rachwał S. Jan Alnpek i jego «Opis miasta Lwowa» z początku XVII w. / S. Rachwał. – Lwów, 1930. – S. 50.
7. Жук О. М. Історична топографія Луцька X–XVIII ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / О. М. Жук. – Львів, 2000. – С. 13.
8. Зіморевич Б. Потрійний Львів, тобто хроніка міста Львова / Пер. з лат. Н. Царьова // Часопис «Ї». – 2003. – № 29. – С. 36.
9. Петров М. Б Місто Кам'янець-Подільський в 30-х роках XV–XVIII століть: проблеми соціально-економічного, демографічного, етнічного та історико-топографічного розвитку: міське і замкове управління / М. Б. Петров. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2012. – С. 163.
10. Пам'ятки братських шкіл на Україні (кінець XVI – початок XVIII ст.): Тексти і дослідження / Редкол.: В. І. Шинкарук, В. М. Нічик, А. Д. Сухов. – К.: Наук. думка, 1988. – С. 34.
11. Кленович С. Ф. Роксоланія. / Пер. В. Маслюк. // Слово многоцінне. Хрестоматія української літератури, створеної різними мовами в епоху Ренесансу (друга половина XV – XVI століття) та в епоху Бароко (кінець XVI – XVIII століття). Книга 1. / Упоряд. В. Шевчук, В. Яременко. – К.: Вид-во «Аконіт», 2006. – С. 242.

12. Хомишин М. Я. В. Зиморович про питання історії Київської Русі і Галицько-Волинського князівства / М. Я. Хомишин // Київська Русь: культура, традиції: Збірник наукових праць. – К.: Наук. думка, 1982. – С. 110.
13. Стороженко А. Киевъ триста лет назад / А. Стороженко // Киевская старина. – 1894. – № 2. – С. 207.
14. Київський літопис першої чверті XVII століття / Вступна стаття та упоряд. В. І. Ульяновський, Н. М. Яковенко // Український історичний журнал. – 1989. – № 5. – С. 109.
15. Зиморович Б. Вказ. праця. – С. 15.
16. Там само. – С. 16.
17. Плохій С. Наливайкова віра: козаки та релігія в ранньомодерній Україні / С. Плохій; пер. з англ. С. Грачова. – К.: Критика, 2005. – С. 17.
18. Кленович С. Ф. Вказ. праця. – С. 272.
19. Капраль М. Антиєврейські заворушення та погроми у Львові XVII – XVIII ст. / М. Капраль // Соціум. Альманах соціальної історії. – Вип. 2. – К., 2003. – С. 89–100.
20. Зиморович Б. Вказ. праця. – С. 20.
21. Кленович С. Ф. Вказ. праця. – С. 272.
22. Еврейские хроники XVII столетия (эпоха «хмельничины») / Исследование, перевод и комментарии С. Я. Борового. – Иерусалим: Гешарим, 1997. – С. 6.
23. Там само. – С. 42.
24. Там само. – С. 55.
25. Там само. – С. 156.
26. Осіп'ян О. Л. Запрошення вірмен до Львова галицькими князями Данилом та Левом Даниловичем у «Topographia civitatis leopolitanae» Іоганна Алембека: особливості ренесансного історієписання // О. Л. Осіп'ян // Український історичний журнал. – 2012. – №6. – С. 150.
27. Симеон Лехаці. Путевые заметки / Пер. с армянского М. О. Дарбинян. – М.: Наука, Глав. ред. восточной лит-ры, 1965. – С. 248.
28. Zimorowic W. Pisma do dziejow Lwowa odnoszące się / Wydral K. Neck. – Lwów, 1899. – S. 85.
29. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – Т. 2. – СПб., 1865. – С. 127.
30. Шиян Р. Купці-шотландці в містах Руського воєводства в XVI-XVII століттях / Р. Шиян // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 1998. – Вип.33. – С. 50–55.
31. Захаркевич С. А. Социальный статус этнических меньшинств Беларуси в XIV–XVIII вв. // Працы гістарычнага факультэта: навук. зб. Вип. 1 / рэдкал.: У. К. Коршук (адк. рэд.). – Мінск: БДУ, 2006. – С. 168–171.
32. Klonowic S. F. Dzieła. W 2 t. / Oprac. J. N. Bobrowicz. – Т. 2. – Lipsk: Breitkopf et Haertel, 1836. – S. 25–28.
33. Осіп'ян А. Л. Етно-конфесійні меншинства...
34. Федорук Я. Рукопис Мартина Голінського – археографічна пам'ятка середини XVII століття / Я. Федорук // Український археографічний щорічник. – Вип. 8/9. – 2004. – С. 70.

Надійшла до редакції 5.11.2014 р.